
Het fenomeen Spinoza:
Van verkettering tot verering
Odd Fellows Den Haag
4 november 2026
Peter Jurgens
Stichting Spinoza Den Haag

1


Het fenomeen Spinoza:
Van verkettering tot verering
Banvloek
1656
Duizend gulden
biljet 1980/90

2



3


Amsterdam 1632 - 1656

?

1656 - 1661

Spinoza's leven
(1632-1677)


Rijnsburg 1661 - 1663


Den Haag 1677


Den Haag 1670 - 1677


Voorburg 1663 – 1670

4

Spinoza's tijd

Wrede oorlogen

Tachtigjarige Oorlog 1568 – 1648
Dertigjarige Oorlog 1618 – 1648
Rampjaar 1672



Politieke strijd

Prinsgezinden <-> Staatsgezinden:
1. Stadhouders Frederik Hendrik en Willem II
2. Raadspensionaris Johan de Witt (1650 – 1672)
3. Stadhouder Willem III



Wetenschappelijke revolutie

Rationalisme ->-> Empirisme
Descartes. ->-> Newton
Spinoza ->-> Huygens



Religieuze twisten

Katholieken <-> Protestanten
Arminius <-> Gomarus
Rekkelijken <-> Preciezen

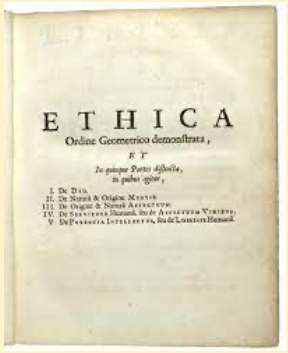


5



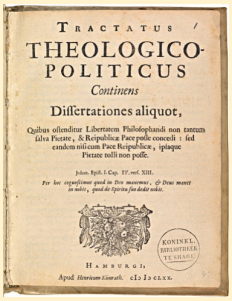
6

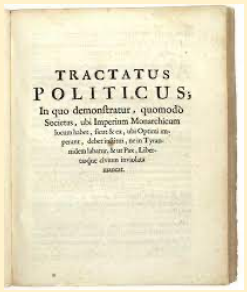
Spinoza's drie belangrijkste werken



Ethica
1662-66
en 1670-75

Theologisch Politiek Traktaat
1666-69





Politiek Traktaat
1675-77

7

Ethica: structuur en kernthema's

Ethica I **Zijnsleer**	• Eén substantie: 'Deus sive Natura' • Twee invalshoeken: uitgebreidheid en denken • Noodzakelijkheid: alles ligt vast in goddelijke/natuurwetten
Ethica II **Kennisleer**	• Mens integraal onderdeel van natuur => geen 'staat in de staat' • Geest en lichaam zijn één: kennis via lichaam • Drie kennisbronnen: gewaarwording, rede en intuïtie
Ethica III/IV/V **Levensleer**	• Natuursituatie: strijd van allen tegen allen • Conatus: levensdrift • Natuurrecht strekt zover als macht reikt • Mens is 'slaaf van de emoties' -> uitgewerkte psychologie • Rede => inzicht in natuurwetten => inzicht dat samenleving vrijheid vergroot • Intuïtie => zicht op grote geheel -> hoogste vrijheid en gemoedsrust

8

Drie kennisbronnen volgens Spinoza

Gewaarwording (‘Verbeelding’)	Zintuiglijke en lichamelijke prikkels, emoties, gevoelens, gedachten, verhalen	Passief/passies => veelal inadequate ideeën	=> ‘Slavernij’/Onvrijheid
Rede	Analyseren, ordenen, redeneren, relativeren etc. = discursief, heeft tijd nodig	Actief/acties ->> => adequate ideeën	=> Persoonlijke en maatschappelijke vrijheid
Intuïtie	Onmiddellijk inzicht - ‘In het licht van de eeuwigheid’	Actief én passief: Openstellen én toevallen	=> Hoogste vrijheid

9

Spinoza over intuïtie in Ethica, deel V

Het hoogste streven en de hoogste deugd van de geest is om de dingen te begrijpen volgens de derde soort kennis. (st. 25)

Hoe meer de mens in staat is dingen volgens de derde kennissoort te begrijpen, des te meer ook groeit zijn verlangen om dat te doen. (st. 26)

Uit deze kennissoort, vloeit de hoogst mogelijke gemoedsrust voort. (st. 27)

10

Spinoza over intuïtie in Ethica, deel V (vervolg)

Alles wat de geest begrijpt onder het gezichtspunt van de eeuwigheid (‘sub specie aeternitatis’), begrijpt hij niet door inzicht in het daadwerkelijk bestaan van het lichaam in het hier en nu, maar door inzicht in de essentie van het lichaam. (st. 29)

Voor zover onze geest zichzelf en zijn lichaam onder het gezichtspunt van de eeuwigheid kent, heeft hij noodzakelijk kennis van God, en weet hij dat hij in God is en uit God moet worden begrepen. (st. 30)

De verstandelijke liefde van de mens voor God is een deel van de oneindige liefde waarmee God zichzelf liefheeft. (st. 36, ingekort)

11



12

Van verkettering naar verering

1656 – ca. 1850	Breed verketterd als gevaarlijke atheïst
Vanaf ca. 1850	Sterk groeiende waardering door opkomst van: - liberalisme en communisme - spiritisme en Oosterse filosofie



Den Haag 1880



Den Haag 1927 en 1956



Amsterdam 2008

13

Laatste Middeleeuwer of eerste Verlichtingsdenker?

Filosofisch/wetenschappelijk: traditioneel

- Rationalist à la Descartes
- Streng determinisme

- Ethica:
  - strakke geometrische structuur
  - zoekt absolute zekerheid
  - begint met Godsbewijs

Religieus/politiek: vernieuwend

- Geen persoonlijke god
- Bijbel is mensenwerk
- Wonderen bestaan niet

- Scheiding van kerk en staat
- Vrijheid van denken en spreken
- Democratie hoogste staatsvorm

14

Wat te denken van al die paradoxen …?

Spinoza schrijft dit:	**Maar hij schrijft ook:**
De mens is sterfelijk	De mens is onsterfelijk
Levens- en geluksleer nodig	Streng determinisme
Mens moet streven naar perfectie	Alles wat is, is volmaakt
Zonde en kwaad zijn realiteit	Alles is in God en dus goed

15

In welk hokje hoort deze kampioen van de nuance…?

Spinoza wordt gezien als …	**Maar ook als …**
Atheïst	Zeer religieus
Rationalist	Mysticus
Materialist	Idealist
Democratisch	Elitair

16

Wat maakt Spinoza vandaag de dag zo populair?

‘Seculiere natuurpriester’

- Geeft taal aan grote vragen des levens
- Biedt troost met idee mens als deel van natuur
- ‘Deus sive Natura’ -> ‘Er moet toch iets zijn’



Moderne therapeut/psycholoog/coach

- Mens is eenheid van lichaam en geest
- Waarderend aanvaarden van alles wat is
- We zijn veel minder vrij dan we denken



17

Tot slot …

Ik heb mij beijverd het menselijk handelen niet te bespotten, niet te beklagen, noch te verwensen, maar te begrijpen.

Politiek traktaat, hfd. 1, par. 4

Doe goed en wees blij

Ethica IV, st. 73, toelichting



18